

Małgorzata Świącicka
Bydgoszcz

BRDA W JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA MŁODZIEŻY BYDGOSKIEJ¹

Rzeka jest niewątpliwie tym obiektem geograficznym, który z łatwością poddaje się interdyscyplinarnemu oglądowi przedstawicieli różnych dyscyplin badawczych: tak historia, archeologia, hydrologa, ekonomisty, jak i literaturoznawcy czy językoznawcy. W. Jastrzębski i J. Woźny piszą: *Rzeki w dziejach cywilizacji symbolizowały przeszkodę, barierę, niebezpieczeństwo, jednak równocześnie utożsamiano je z urodzajem, ruchomą drogą i bogactwem. Ich nieposkromione wylewy niszczyły stare życie i zapowiadały narodziny nowego. Właściwie zagospodarowane przez człowieka, tworzyły harmonijny obraz natury i kultury*². E. Masłowska dodaje, że rzeka *obrosła w wyjątkowo bogate treści znaczeniowe, wykraczające poza zasięg cech czysto kategoryalnych, a szeroko pojętą semantykę rzeki wyznaczają cechy konotacyjne wynikające zarówno z wiedzy, jak i wyobrażeń o świecie [...]*³. Rekonstrukcja bogactwa cech zarówno kategoryalnych, jak i konotacyjnych wpisanych w wycinek rzeczywistości, jaki stanowi Brda, opiera się na założeniach językowego obrazu świata wraz ze stereotypem. Językowy obraz świata (JOS) ujmowany jako centralne pojęcie gramatyki treści, semantyki oraz teorii poznania stanowi przede wszystkim rozumienie, interpretację świata z punktu widzenia filozofii zdrowego rozsądku⁴. Formułowanie podstawowych myśli obejmujących JOS sięga XVI

---

¹ W niniejszym artykule wykorzystuję zmodyfikowane fragmenty mojego szkicu pt. *Brda w językowym obrazie świata*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza. Materiały z konferencji naukowej, która odbyła się 21 września 2007 r. w Tucholi*, red. W. Jastrzębski i J. Woźny, Bydgoszcz – Tuchola 2007, s. 158-165.

² W. Jastrzębski, J. Woźny, *Od Redakcji*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, op. cit., s. 11.

³ E. Masłowska, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 183.

⁴ Zob. J. Anusiewicz, 1994, s. 24-25.

wieku⁵ i związane jest z nazwiskiem Marcina Lutra i jego tezą: *różne języki mają swoje specyficzne cechy w pojmowaniu świata*⁶. W językoznawstwie polskim założenia, ujęcia definicyjne oraz pierwsze rekonstrukcje wybranych wycinków rzeczywistości pozajęzykowej pojawiają się w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych i związane są zwłaszcza z takimi nazwiskami, jak: W. Pisarek, J. Bartmiński, R. Tokarski, J. Maćkiewicz, J. Anusiewicz, R. Grzegorzczkova. Nie wdając się w tym miejscu w szczegółowe referowanie na ogół dobrze znanych ustaleń, warto przywołać jedną z nowszych w lingwistyce polskiej definicji, która brzmi: *JOS to określony sposób ujmowania przez język rzeczywistości (zarówno pozajęzykowej, jak i językowej), istniejący w semantycznych, gramatycznych, syntaktycznych i pragmatycznych kategoriach danego języka naturalnego [...] to określony sposób odwzorowania świata dany w pojęciowym rozczłonkowaniu zawartym w języku ujmującym ten świat*⁷. Językoznawcy podkreślają, że rekonstruując językowy obraz świata, należy wziąć pod uwagę szereg wyznaczników systemu językowego, tj. strukturę gramatyczną języka, słownictwo i frazeologię, składnię i strukturę tekstu, semantykę, etymologię, stylistykę językoznawczą, onomastykę i etykietę językową⁸.

W zaproponowanej w niniejszym szkicu próbie rekonstrukcji językowego obrazu Brdy w języku młodzieży bydgoskiej sięga się najpierw po informacje zawarte w systemie języka obejmujące dane etymologiczne, pole derywacyjne, zasób frazeologizmów wyznaczonych hiperonimicznym określeniem *rzeka*, znaczenie, zwłaszcza konotacje (asocjacje) związane z nazwą *Brda*, oraz warstwę nazw obiektów kulturowych (tzw. chrematonimów). Dopiero na ich tle buduje się obraz rzeki (wraz ze sposobami jej wartościowania) utrwalony w autentycznych wypowiedziach młodych bydgoszczan.

Badacze onomaści⁹ zgodnie wskazują, że nazwy własne rzek, obok nazw osób i miejscowości, to jedne z pierwszych wyrazów polskich utrwalonych na piśmie już w pierwszej połowie XII wieku. Ich rola nie ogranicza się jednak tylko do poświadczania pierwszych zapisów w języku polskim, stanowią one też cenne źródło wiedzy na temat życia danego narodu, jego historii, rozwoju, wartości, położenia geograficznego, kontaktów z innymi krajami itd. Specyfikę nazw wodnych stanowi niewątpliwie ich stosunkowo duża stabilność (trwałość czasowa), historyczne nawarstwianie¹⁰ i specyficzne rozmieszczenie geograficzne¹¹. Z onomastycznego punktu widzenia nazwę *Brda* należy

---

⁵ Definicje i koncepcje JOS w ujęciu historycznym, m.in. poglądy językoznawców niemieckich, założenia sformułowane przez Wilhelma von Humboldta, Leo Weisgerbera, Helmuta Gipperera, także idee relatywizmu językowego Sapira – Whorfa w: J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a kultura*, t.13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 24-30.

⁶ Za: J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *op. cit.*, s. 24.

⁷ Zob. J. Anusiewicz, *op. cit.*, s. 113.

⁸ Zob. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *op. cit.*, s. 31.

⁹ Zob. np. Z. Kaleta, *Teoria nazw własnych*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków 1998, s. 15.

¹⁰ Charakterystykę chronologiczną nazw wodnych, obejmującą nazwy staroeuropejskie, prasłowiańskie nazwy wodne oraz nową warstwę hydronimów, powstałą już w poszczególnych językach słowiańskich, podaje K. Rymut, *Nazwy wodne*, [w:] *Polskie nazwy własne...*, *op. cit.*, s. 270-277.

¹¹ Zob. K. Rymut, *op. cit.*, s. 270.

umieścić wśród nazw wodnych, czyli tzw. hydronimów. Do grupy tej należą nazwy obiektów wodnych niezależnie od ich wielkości, a więc zarówno nazwy mórz, dużych rzek i jezior, jak i małych potoków, stawów, źródeł, zatok, zakoli rzecznych, rzek podmownych, głębin, wodospadów, wirów, toni rybackich czy bagien i mokradeł o charakterze zbiorników wodnych¹². Nazwa własna *Brda* odnosi się do jednego konkretnego obiektu wodnego, identyfikując go w sposób jednostkowy, wyróżnia jednocześnie spośród innych tego typu obiektów geograficznych. W ujęciu etymologicznym¹³ dzisiejszą formę *Brda* (notowaną już w XIV wieku) wywodzi się od pierwotnej postaci *Dbra* – nazwy o starym, prasłowiańskim, a nawet przedśłowiańskim rodowodzie (por. odpowiedniki tej nazwy w językach bałtyckich, celtyckich¹⁴ i tracko-illiryskich). *Brda* jest więc efektem przestawki spółgłosek w grupie nagłosowej nazwy *Dbra*. Poświadczenia formy *Dbra* notuje się w 1145 r. w „Codex diplomaticus Poloniae”¹⁵, potem też w przekazach źródłowych z XIII, XIV i XV wieku. Nazwa funkcjonowała również w postaciach wariantywnych typu: *Drbam* (1346), *Bra* (1349), *Braa*, *Dzbra* i *Debra* (XIV w.), *rzece Brze* (1651). Nazwę *Dbra* wywieść należy od wyrazu pospolitego *ḍьbra, też *ḍьbrь, oznaczającego ‘wąwóz, parów, dolinę porośniętą lasem’. Jej topograficzny charakter uzasadnia więc związek z naturalnym ukształtowaniem terenu Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, przez którą przepływała rzeka. Potwierdzenia znaczenia dawnego wyrazu pospolitego przechowują jeszcze gwary, np. na Podhalu *debra* oznacza ‘jar, parów’, a w okolicach Zamościa ‘wąwozy wśród gór opoczystych’. Jeden z dopływów Brdy o nazwie *Zbrzyca* pierwotnie nosił nazwę *Dybrzyca*, zawierającą ten sam rdzeń prasłowiański, co w wyrazie *ḍьbra. We współczesnym zasobie onomastycznym mamy też nazwy miejscowe o tym samym źródłosłowie, np. *Debra* na Śląsku czy *Debry* w okolicach Przemyśla. Rodzima nazwa rzeki została zgermanizowana do formy *Braa* lub *Brahe* i weszła w skład niemieckiej nazwy Bydgoszczy, tj. *Bromberg*, gdzie drugim członem złożenia był wyraz *burg* oznaczający ‘zamek’, względnie *berg* ‘wzniesienie’. Nazwy rzek nierzadko bywają przeniesione na nazwy miejscowości nad nimi położonymi¹⁶. Tak też dzieje się w przypadku *Brdy*, od której pochodzą nazwy miejscowości – wsi *Brda*¹⁷ w gminie Czersk (notowanej już w średniowieczu jako *Bra* 1382) oraz dwóch późniejszych historycznie osad niedaleko Człuchowa, tj. *Nowej Brdy* (1770) w gminie Przechlewo i *Starej Brdy* (1664) w gminie Koczała, dziś *Starej Brdy Pilskiej*. Peryfrastyczne zaś

¹² Idem, s. 269.

¹³ Zob. M. Malec, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003, s. 47; J. Staszewski, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Warszawa 1959, s. 41. W tej części rozważań odwołuje się także do artykułu hasłowego *Nazwa Brda*, opracowanego przez M. Jaracz do *Encyklopedii Bydgoszczy* pod redakcją W. Jastrzębskiego (w druku).

¹⁴ J. Staszewski podaje: *Powszechność tej słowiańskiej nazwy wodnej stoi w związku z celtyckim dubra „woda”*. Zob. J. Staszewski, *op. cit.*, s. 41.

¹⁵ Zob. t. II, 59.

¹⁶ Badacze (zob. m.in. K. Rymut, *op. cit.*, s. 274) wskazują, że równie częste są nazwy wodne słowotwórczo równe nazwom miejscowości. Ten typ nazw notowany jest już w XIV wieku, jako dominujący pojawia się jednak zwłaszcza w XIX i XX wieku. Jeżeli nazwa rzeki i miejscowości są identyczne, niekiedy trudno jednoznacznie ustalić, która z nich jest wcześniejsza.

¹⁷ Warto dodać, że nazwa miejscowa *Brda* motywuje derywat przymiotnikowy *brdowski*.

określenia *gród nad Brdą*, *miasto nad Brdą* stały się powszechnymi synonimami Bydgoszczy, funkcjonującymi zwłaszcza w stylu publicystycznym czy w materiałach promujących miasto. W tym miejscu od razu warto dodać, że wyrażenie przyimkowe *nad Brdą* motywuje derywat przymiotnikowy *nadbrdziański*, spotykany m.in. w takich połączeniach wyrazowych, jak: *nadbrdziańskie krajobrazy*, *nadbrdziańskie pejzaże*, *nadbrdziańskie budowle*. Poza tym nazwa *Brda* nie tworzy rozbudowanego pola derywacyjnego. Wskazać jeszcze można na użycia zrostu *Brdujście*. Nazwa pojawia się nadto w określonych konstrukcjach przyimkowych typu: *o Brdzie* (np. *mówić, pisać o Brdzie*), *nad Brdą* (np. *spacerować nad Brdą*), *w Brdzie* (np. *kąpać się w Brdzie*), *po Brdzie* (np. *pływać po Brdzie*), *na Brdzie* (np. *słynąć kajakowy na Brdzie*).

Z dotychczasowych rozważań łatwo wywnioskować, że istota rozumienia nazwy *Brda* opiera się na określeniu *rzeka*, a więc apelatywie hydronimicznym (terminie hydronimicznym)¹⁸, który klasyfikuje obiekt, ale nie służy jego identyfikacji, i tym samym jednostkowemu wyróżnieniu. Znaczenie leksykalne wyrazu *rzeka* ujmuje się za pomocą definicji realnoznaczeniowej następująco: *naturalny ciek słodkowodny, stały lub okresowy, większy od strugi, strumienia i potoku, płynący w łóżysku i dolinie, wyżłobionej w wyniku działania jego siły erozyjnej*¹⁹. Dane więc temporalne i lokatywne, obejmujące nurt wody płynącej korytem naturalnym, wraz z informacją na temat jej wielkości w relacji do innych obiektów wodnych w ujęciu leksykograficznym uznaje się za konieczne i jednocześnie wystarczające do rozumienia słowa *rzeka*. Słowniki języka polskiego zawierają liczne poświadczenia wskazujące na łączliwość hasła *rzeka* z innymi wyrazami. Słowo wchodzi w skład mniej lub bardziej skostniałych połączeń²⁰, zarówno z przymiotnikowymi określnikami (por. *bagnista, bystra, potężna, rwąca, spokojna, szeroka, wartka, wezbrana rzeka; rzeka czysta, zanieczyszczona; spławna, niespławna rzeka; rzeka uregulowana* itd.), jak i określeniami o charakterze agentywnym typu: *rzeka uchodzi do morza, wpada do rzeki, do morza, rzeka wypływa z gór, z jeziora, rzeka wylewa, rzeka płynie, opada, przybiera, szumi* itd. W przywołanych przykładowo połączeniach wyrazowych utrwała się więc obraz rzeki jako żywiołu charakteryzującego się atrybutami różnicowanymi m.in. co do siły, wielkości, ingerencji człowieka, emitowanych dźwięków, stanowiącego podmiot lub przedmiot różnorodnych czynności (można posłużyć się tu metaforycznymi ujęciami: *Rzeka to ruch, Rzeka to władca, Rzeka to poddany, Rzeka to dźwięk*). Inne połączenia wyrazowe (odpowiedni wydaje się tu sposób konceptualizacji: *Rzeka to zbiornik wody mający swój początek i koniec*) zawierają dane związane z ukształtowaniem terenu, kierunkiem, wymiarem czy usytuowaniem innych obiektów, np.: *dno, koryto, łóżysko rzeki; delta, ujście, źródło rzeki; w dół rzeki, w górę rzeki, szerokość, głębokość rzeki; most na rzece*. Język utrwała też sposób widzenia rzeki jako obie-

¹⁸ Do terminów hydronimicznych należą m.in. takie określenia, jak: *staw, rzeka, jezioro, bagno, struga, kanał, zalew, źródło, studnia*. K. Rymut pisze: *Za termin hydronimiczny trzeba uznać taki wyraz, który jest używany w języku lub dialekcie danego regionu, określa wodę w jej różnorodnych formach i zlewiskach i może się odnosić do wielu obiektów wodnych o określonych formach* (K. Rymut, *op. cit.*, s. 269-270).

¹⁹ Zob. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, Poznań 1994-2005, t. 37, s. 337. Dalej skrót: PSWP.

²⁰ Przykłady połączeń wyrazowych, przysłów i wyrażeń przysłowiowych za: PSWP, *loc. cit.*

ktu licznych czynności wykonywanych przez człowieka (nasuwa się w tym miejscu metaforyczne skojarzenie: *Rzeka to przyjaciel lub wróg człowieka*²¹), np.: *ujarźmić rzekę, skoczyć do rzeki, rzucić się w nurt rzeki, łowić ryby nad rzeką, w rzecze*. Sam wyraz *rzeka* wraz z określeniami tworzącymi jej pole leksykalno-semantyczne (np. *łożysko, płynąć, most, źródło, studnia*) konstituuje liczne wypowiedzenia będące frazeologizmami, przysłowiami czy wyrażenia przysłowiowymi o wyraźnie antropocentrycznym charakterze. Przekazują one mądrości traktujące o człowieku, jego zachowaniu, działaniach, intelekcie, a także o otaczającej rzeczywistości. Oto kilka wybranych egzemplifikacji: *Gdzie rzeka szeroka, tam ci niegłęboka* ‘o sprzeczności między wiedzą dogłębną a rozległą’, *Jaka rzeka, taki most* ‘o dostosowywaniu działań, budowli do naturalnych warunków’, *Każda rzeka ma swoje łożysko* ‘o naturalnym podłożu wszystkich zdarzeń, procesów’, *Kto ma rzekę pod nosem, to studni nie kopie* ‘zbędne jest poszukiwanie dóbr, które już się posiada’, *Nie można wejść dwa razy do tej samej rzeki* ‘zasada Heraklita o ciągłej zmianie rzeczywistości’, *Małe źródła tworzą wielkie rzeki* ‘wielkie zdarzenia mają niepozorne początki’, *Nie pchaj rzeki, sama płynie* ‘o konieczności nieingerowania w sytuacje, które rozwiązują się w sposób naturalny, samoistny’, *Wielkie rzeki cicho płyną* ‘wielkie osiągnięcia pozostają bez rozgłosu’, *Wszystkie rzeki do morza wpadają* ‘o nieuchronnym przebiegu zdarzeń’. Przywołane przykładowo połączenia wyrazowe traktują o każdym tak sklasyfikowanym obiekcie wodnym, można je uznać za swoiste generalizacje, które podlegają konkretyzacji w nazwie własnej identyfikującej, wyróżniającej daną rzekę. Obraz więc ruchu, zbiornika wody o określonym początku i końcu, informacje lokatywne zostają uznane jako istotne w ujęciach definicyjnych nazwy Brda – *rzeka, lewy dopływ Wisły, wypływa z południowej części jeziora Szczytno, płynie w woj. kujawsko-pomorskim (bydgoskie, śląskie), uchodzi do Wisły koło Fordonu*²². W naukowym ujęciu dane te zostają w oczywisty sposób uszczegółowione o elementy redundantne z punktu widzenia rozumienia znaczenia, np.: *Rzeka Brda to największy lewobrzeżny dopływ dolnej Wisły. Całkowita jej długość wynosi 238 km, a powierzchnia dorzecza 4627,2 km². Wypływa na wysokości 181 m n.p.m., z Jeziora Smołowego, położonego w strefie moren czołowych środkowej części Pojezierza Bytowskiego. Następnie przepływa przez rozległą powierzchnię sandrową, zwężającą się od Tucholi w wąski szlak sandrowy, ograniczony z obydwu stron wysoczyznami: Krajeńską i Świecką. W ujściowym odcinku dolina Brdy łączy się z pradoliną Noteci-Warty, a rzeka zmienia kierunek z południkowego na równoleżnikowy i kieruje na wschód. Uchodzi do Wisły w jej 772 kilometry na wysokości 28,8 m n.p.m.*²³. W tym miejscu warto dodać, że nie brak też literackich, głównie sentymentalnych i dodatkowo wartościowanych obrazów rzeki, które przybliżyła M. Pająkowska-Kensik²⁴. Po metaforyczne ujęcia Brdy sięga się też w tekstach popularnonaukowych. S. Kamosiński pisze:

²¹ Takie metaforyczne ujęcie prowadzi wprost do motywu śmierci, który (obok motywu życia) stanowi istotny składnik ludowego stereotypu rzeki, o którym pisze E. Masłowska (E. Masłowska, *op. cit.*, s. 184-185).

²² Zob. M. Malec, *op. cit.*, s. 47.

²³ Zob. E. Jutrowska, D. Szumińska, R. Dysarz, T. Giętkowski, M. Habel, *Badania geograficzne rzeki Brdy i jej dorzecza*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, *op. cit.*, s. 112.

²⁴ M. Pająkowska-Kensik, *Brda w literaturze (w prozie i poezji)*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, *op. cit.*, s. 165-169.

Rzeka Brda określana jest we współczesnej publicystyce o charakterze popularnonaukowym jako „pracowita rzeka” lub „rodzinna rzeka”. Powyższe miano przypisano jej między innymi z tego powodu, że Brda należała po II wojnie światowej i należy również obecnie do najlepiej wykorzystanych pod względem gospodarczym rzek w Polsce²⁵.

Rekonstruując obraz Brdy przez pryzmat systemu języka nie sposób nie wspomnieć o innej grupie nazw własnych, a mianowicie nazwach obiektów kulturalnych albo chrematonimach²⁶, które – bez wdawania się tutaj w rozbieżne stanowiska – obejmują nazwy własne wytworów jednostkowych lub seryjnych pracy ludzkiej, najczęściej nie związane na stałe z określonym krajobrazem²⁷. Nazwa Brda staje się członem konstytuującym wiele nazw własnych o charakterze chrematonimów. W grupie tej dominują zwłaszcza ergonimy lub instytucjonalizmy, czyli nazwy instytucji, przedsiębiorstw, partii, organizacji, stowarzyszeń typu²⁸: *Przedsiębiorstwo Hotelarsko-Turystyczne „Brda” Sp. z o.o., Spółdzielnia Mieszkaniowa „Nad Brdą”, Stowarzyszenie Mieszkańców i Miłośników Piły nad Brdą, Galeria „Nad Brdą”, Brda Przechlewo (klub piłkarski rywalizujący w pomorskiej IV lidze), Bydgoski Klub Piłkarski „Brda” Bydgoszcz, Forum żeńskiego zespołu piłkarskiego „Brda” Bydgoszcz*. Po nazwę Brda chętnie też sięga się w celu nazwania budynków (hotele, zajazdów itp.) związanych z turystyką i rekreacją, np.: *Ośrodek Wypoczynkowy „Nad Brdą”, Hotel „Brda”*. Nazwa ta konstytuuje także grupę akcjonimów, tj. nazw wydarzeń historycznych, jak wojny, festiwale, układy, umowy²⁹, np.: *Festiwal „Szanty nad Brdą”, Spływ kajakowy na Brdzie im. Jerzego Korka*. Natomiast domy typu Brda identyfikuje się bez kłopotu jako piętrowe letniskowe domy z drewna. Przywołane przykładowo chrematonimy pełnią, jak inne nazwy własne, funkcję identyfikacyjną – wskazują na obiekt, wyróżniają go spośród innych, indywidualizują. Wprowadzenie w ich strukturę nazwy własnej Brda ma zapewnić nie tylko realizację funkcji lokalizującej (wskazania na region, miejsce usytuowania), ale też pragmatyczne funkcjonowanie i pozytywne wartościowanie. Zakłada się niewątpliwie, że nazwa Brda przywołując pozytywne skojarzenia³⁰ (natura, odpoczynek, łowienie ryb,

---

²⁵ S. Kamosiński, *Gospodarcze znaczenie Brdy po II wojnie światowej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, op. cit., s. 140.

²⁶ Zakres funkcjonowania tego terminu nadal jest dyskusyjny. Do tzw. chrematonimii właściwej badacze włączają nazwy wyrobów kosmetycznych, środków czystości, wyrobów cukierniczych, środków transportu, niektórych rodzajów broni i obiektów wojskowych, sprzętu gospodarstwa domowego, także nazwy własne rzadkich okazów drogocennych kamieni szlachetnych, pereł, złota. Nazwy zaś budynków, związanych z kulturą i rekreacją: teatrów, kin will, domów wczasowych; lokali gastronomicznych i handlowych; zakładów przemysłowych, jednostek wojskowych i zespołów muzycznych włącza się do tzw. chrematonimii niewłaściwej. Wobec dyskusyjności wskazanego działu onomastyki roboczo zalicza się do niej nazwy obiektów kulturowych, które nie mieszczą się w innych działach, np. mostów, pomników, pałaców, domów wczasowych, will, sklepów, kościołów, kaplic itp. (Zob. E. Breza, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*, [w:] *Polskie nazwy własne*, op. cit. s. 344-345).

²⁷ E. Breza, op. cit. s. 343.

²⁸ Ibidem, s. 348.

²⁹ Loc. cit.

³⁰ Badacze podkreślają, że chrematonimy mogą oddziaływać na odbiorcę poprzez różnego rodzaju asocjacje. Według Cz. Kosyła wartość asocjacyjna (konotacyjna) nazwy *jest to utrwalony w świadomości społecznej (a więc powszechny, a nie indywidualny) zbiór sądów i wyobrażeń o denotacie danej nazwy własnej. Stanowią one rodzaj etykiety dla danego denotatu [...]* (Cz. Kosyl, *Forma i funkcja nazw will, pensjonatów i domów wczasowych*, [w:] *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin 1983, s. 83-97).

kąpiel w rzece, walory ukształtowania terenu itp.) ma określoną moc perswazyjną, może służyć reklamowaniu danego obiektu kulturowego.

Obraz Brdy utrwalony w systemie języka i warstwie onomastycznej (chrematonimii) znacznie rozbudowują autentyczne wypowiedzi młodych bydgoszczan, przed którymi postawiono określone zadania badawcze. Ponad 100 uczniom bydgoskich szkół średnich polecono napisać skojarzenia związane z nazwą *Brda*, a także podać znane połączenia wyrazowe z tym słowem. Na podstawie zgromadzonego materiału badawczego można zbudować niezwykle ciekawe mini pole asocjacyjne wyrazu hasłowego *Brda*. Choć nazwa przywołuje skojarzenia kraju i narodu (*Polska, Polacy*), zdecydowanie częściej obraz *Brdy* w wypowiedziach młodzieży budowany jest z perspektywy mieszkańców Bydgoszczy, (por. *bydgoska Brda, moja Brda*), dotyczy więc jej dolnego biegu i elementów architektonicznych miasta. Trafne rozpoznanie obejmuje umieszczenie słowa wśród nazw własnych. Dominującymi skojarzeniami stają się zaś określenia kwalifikujące typu rzeka czy woda, związane z nimi terminy geograficzne, np.: *meandry, nurt, bieg, starorzecze*, wymiary (*długa, głęboka, szeroka*), nazwa miasta: *Bydgoszcz* i mieszkańców: *bydgoszczanie*. Z tak klasyfikowanym obiektem współistnieją liczne sposoby wartościowania o ambiwalentnym charakterze. W obraz rzeki stereotypowo wpisuje się ruch, tak więc *Brda płynie*³¹, *Brda przepływa, wylewa się*. Niezależnie od realnych cech Brdy przypisuje się jej na mocy generalizującego postrzegania jako żywiołu sprzeczne atrybuty rzeki *spokojnej* i częściej *niespokojnej, wartkiej, rwącej, nieokielzanej, niebezpiecznej*, co w metaforyczny sposób ujmuje fraza *Brda złości się*. Taki sposób widzenia Brdy potwierdza niewątpliwie kulturowo utrwalone łączenie rzek z motywem śmierci, na który w zgromadzonym materiale wskazują chociażby powtarzające się określenia: *topielec, topielce*³². Kolejne podawane przez młodzież skojarzenia budują także wyraźnie dwoisty, ambiwalentnie wartościowany obraz Brdy. Zdecydowanie jednak nad dodatnimi sposobami wartościowania (np.: *czysta woda*) dominują wyrażone zróżnicowanymi środkami językowymi wartościowania o charakterze pejoratywnym wskazujące na stopień zanieczyszczenia, odsyłające do pola wyrazowego choroby czy przedmiotów, np.: *brudna woda, brud, zanieczyszczona Brda, choroby, puszki, śmieci, śmietnik*. W tej negatywnej ocenie młodzi bydgoszczanie odwołują się także do zmysłu węchu: *Brda śmierdzi, smród*. Pole wyrazowe nazwy *Brda* wypełnia także słownictwo obejmujące świat fauny i flory, np.: *kaczki, łabędzie, mewy, ryby (zdechłe ryby), wodorosty, ptaki, glony, trawa, psy*. Nie brak też danych o charakterze antropocentrycznym, związanych z człowiekiem, jego czynnościami czy pozytywnymi lub negatywnymi uczuciami, np.: *rybacy, rowerzyści, kajakarze, zakochane pary, spacer, pływanie, kąpiel, strach, miłość, radość*³³. Wyrażnienie rozbudowane jest nadto pole leksykalne obejmujące miejsca, różnego typu budowle,

³¹ E. Masłowska zauważa, że czasowniki oddające spokojny bieg wody typu *idzie, ciecze, płynie, struże* (także te wskazujące na stałość, niezmiennosc i powtarzalność procesów) łączą się z symboliką rzeki – życia (E. Masłowska, *op. cit.*, s. 189).

³² E. Masłowska potwierdza: *W wierzeniach ludowych związanych z motywem śmierci rzeka jawi się jako siedlisko demonów czyhających na życie ludzkie, zagrażających dobytкови* (ibidem, s. 184).

³³ Ten sposób widzenia Brdy wpisuje się w stereotypowe cechy rzeki postrzeganej w wierzeniach i obyczajach jako symbol życia. E. Masłowska na materiale tekstów ludowych przywołuje liczne konteksty, w których rzeka staje się tem różnych zdarzeń miłosnych, zalotów (ibidem, s. 187).

sprzęty, przedmioty, np.: rynek, *Wyspa Młyńska, Kanał Bydgoski, opera, spichrze, lawki, kajaki, wiosła, tramwaj wodny, most*. Pojawiają się również określenia ze świata barw, np.: *zielony, niebieski, szary*. Skojarzenia obejmują także pory roku (np.: *lato*), temperaturę (*zimna woda*), zjawiska atmosferyczne, np.: *wiatr, słońce*. Mini pole asocjacyjne hasła *Brda* wypełniają środki językowe, należące do polszczyzny ogólnej, raczej wyjątkowo, co nie dziwi ze względu na przedmiot badań, młodzież sięga po określenia potoczne typu: *facet na lince, koleś na lince*, nazywające rzeźbę „Przechodzący przez rzekę” – postać linoskoczka stojącego na linie nad Brdą.

Obraz Brdy zrekonstruowany na materiale danych słownikowych zawiera dane istotne, konieczne z punktu widzenia rozumienia znaczenia. Nazwa *Brda* jako element konstytuujący nazwy obiektów kulturowych pełni istotną funkcję nie tylko lokalizującą, asocjacje z nią związane służą także perswazji i reklamie. W ujęciu potocznym pole leksykalno-semantyczne Brdy ulega wyraźnemu rozbudowaniu. W językowy bowiem obraz Brdy, podporządkowany wprawdzie hiperonimicznemu określeniu rzeka, przeciętny użytkownik języka wpisuje szereg faktów językowych tworzących zróżnicowane kategorie semantyczne, a nade wszystko obiektywizm ujęcia słownikowego wzbogaca subiektywnie wyrażonym wartościowaniem.

LITERATURA

- Anusiewicz J., 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., 2000, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Język a kultura*, t.13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, s.11-44.
- Bubak Z., 2001, *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny*, Kraków.
- Breza E., 1998, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją (chrematonimy)*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków, s. 343-361.
- Jastrzębski W., Woźny J., 2007, *Od Redakcji*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza. Materiały z konferencji naukowej, która odbyła się 21 września 2007 r. w Tucholi*, red. W. Jastrzębski i J. Woźny, Bydgoszcz – Tuchola, s. 11.
- Jutrowska E., Szumińska D., Dysarz R., Giętkowski T., Habel M., *Badania geograficzne rzeki Brdy i jej dorzecza*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, op. cit., s. 112-139.
- Kaleta Z. 1998, *Teoria nazw własnych*, [w:] *Polskie nazwy własne*, op. cit., s. 15-36.
- Kamosiński S., 2008, *Gospodarcze znaczenie Brdy po II wojnie światowej*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, op. cit., s. 140-157.
- Kosyl Cz., 1983, *Forma i funkcja nazw will, pensjonatów i domów wczasowych*, [w:] *Forma i funkcja nazw własnych*, Lublin, s. 83-97.
- Malec M., 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa .
- Mastowska E., 1999, *Ludowy stereotyp rzeki – zarys struktury*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 183-191.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, t. 1, Kraków 1996.
- Pająkowska-Kensik M., 2008, *Brda w literaturze (w prozie i poezji)*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, op. cit., s. 165-169.

- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 1-50, Poznań 1994-2005.
- Rozwadowski J., 1948, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków.
- Rymut K., 1998, *Nazwy wodne*, [w:] *Polskie nazwy własne*, op. cit., s. 269-282.
- Rzetelska-Feleszko E., Duma J., 1977, *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*, Wrocław.
- Staszewski J., 1959, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, Warszawa.
- Święcicka M., 2007, Brda w językowym obrazie świata, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Brdy i jej dorzecza*, op. cit., s. 158-165.

THE BRDA RIVER IN THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF THE YOUTH FROM BYDGOSZCZ

(Summary)

The present paper makes an attempt at the reconstruction of the picture of the Brda River in the language spoken by the youth from Bydgoszcz. The image of the river, along with the means of evaluating it, recorded in the authentic speech acts of the young residents of Bydgoszcz is created at the background of data contained in the system of the language and the names of cultural objects formed with the use of the word *Brda*. The analyses demonstrate that in the colloquial context, the lexical-semantic field of Brda becomes significantly enlarged, by, among others, the elements that are unimportant from the point of view of understanding the meaning of the word. The colloquial picture of the Brda River is created by a number of different semantic categories, and the objective character of the presentation in the dictionary is enriched by subjective, clearly ambivalent means of evaluation of the river by the youth of Bydgoszcz.